मजरूह सुलतानपुरी - भाग ५

प्रश्न : दिवसाच्या कुठल्या वेळी तुम्ही लिखाण करता?

मजरुह : सकाळी किंवा संध्याकाळी. पण मी तुम्हाला 'चलती का नाम गाडी'च्या वेळचा किस्सा सांगतो. एक दिवस रात्री आठ वाजता दिग्दर्शकाने गाण्याचे शब्द बदलण्यास सांगितले. दुसऱ्या दिवशी सकाळी ९ वाजता त्या गाण्याचे रेकॉर्डिंग होते. बर्मनदांना काळजी वाटली. इतक्या लवकर शब्द कसे बदलून मिळतील? मी ते गाणे एका तासात बदलून दिले. अशा रितीने 'हाल कैसा है जनाब का' हे गाणे एका तासात तयार तर झालेच पण दुसऱ्या दिवशी ठरलेल्या वेळी रेकॉर्डिंग पण झाले. नय्यर आणि मी केव्हा केव्हा एका दिवसात अशीच दोन किंवा तीन गाणी सुध्दा रेकॉर्ड करीत असू.

प्रश्न : 'जलते है जिसके लिये' या गाण्याबद्दल जरा सांगतां का ? ते गाणे कसे तयार झाले?

मजरुह : चित्रपटाचा नायक प्राध्यापक असल्यानुळे त्याच्या तोंडी हे गाणे चपखल बसले. 'आँखोके दिये जलते है' हे रूपक वाट पाहण्यासाठी वापरले आहे. जसे की मेहफिलमध्ये आम्ही दिवे उजळून रसिकांची प्रतीक्षा करतो तसेच हे गीत आहे. जयदेव हे एस्. डी. बर्मन यांचे सहाय्यक होते. त्यांना या गीताचा अर्थ उमजला नाही. ते म्हणाले ही कल्पनाशक्ती अजबच वाटते. तेव्हा मी म्हणालो, "आम्ही तुमच्या संगीतात ढवळाढवळ नाही ना करत, तर ह्या गीताच्या शब्दांचे काय ते मी बघतो. माझ्यावर सोडा." आणि शब्दांचा आशय आणि गेयतेसकट ते सुंदर रितीने गाऊन तलतने त्याचे सोने केले.

'जलते है' हे गीत अमाप लोकप्रिय झाले आणि कालातीत ठरले. मजरुहनी अशी विचारपूर्वक गुंफलेली कितीतरी रत्ने आपल्याला दिली. आणि ती तेवढ्याच ताकदीने संगीतबध्द होऊन सादर पण करण्यात

आली. कांगारू पध्दतीची म्हणजे पोटाच्या कप्प्यात लोकांना संदेश देणारी गीते शब्दबध्द करण्याची त्यांच्याकडे क्षमता होती. 'बाबू समझो इशारे' हेही एक तशाच प्रकारचे गाणे आहे. इथे त्यांनी संपूर्ण विनोदी ढंगाच्या गाण्यांतून रसिकांना संदेश पोचवला. हे गाणे पुढे संपूर्ण दिलेच आहे.

रसिक प्रेक्षक ज्यांना पाहू शकत नाहीत असे नामवंत प्रकाशझोताच्या बाहेरील अंधारात उभे असतात. खरे तर प्रसिध्दीचे वलय लाभलेल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या मागे सांघिक कामगिरी अत्यावश्यक असते. पण हे असे सहाय्यक कलावंत मात्र दुर्लक्षित राहतात. जेव्हा अप्रतिम, अविस्मरणीय गाण्याचे गायक किंवा केव्हा केव्हा संगीतकारही प्रकाशझोतात दाखवले जातात तेव्हा मागील अंधारात गीतकाराचा चेहरा लपलेला असतो. बऱ्याच वेळा ह्या चेहऱ्याच्या वाट्याला फारशी प्रशंसा येत नाही. एकंदर ५५ वर्षांत ३५० चित्रपटांसाठी मजरुह सुलतानपुरी यांनी २०००हून जास्त गीते लिहिली. हे आकडे आणि गीतांच्या शब्दांतील अर्थ आणि गेयता यातून केलेला कल्पनाविष्कार पाहून मन अचंबित होते. मजरुह सुलतानपुरी यांनी स्वत:च्या गीतांचे गायक आणि संगीत दिग्दर्शक यांना रंगमंचावरील मध्यवर्ती प्रकाशझोतात शेकडो वेळा पाहिले असेल, पण ते मात्र अंधारात उपेक्षित नायकासारखे कायम उभे राहिले. प्रेक्षकांनी कवीला विसरून इतरांवरच स्तुतीसुमने उधळली. पण तरीही मजरुह साहेब, तुमच्यापुढे नतमस्तक होणारे कित्येक रसिक अजूनही या चित्रपटसृष्टीत आहेत.

आम्ही तुम्हाला प्रणाम करतो. तुमच्या गाण्यांनी आमच्या डोळ्यांत अश्रू आणि आनंद, रोमांचित अनुभव आणि त्याग/विरक्ती/तटस्थ वृत्ती असे बरेच काही मुक्त हस्ताने दिले. तुम्हाला आमचे धन्यवाद ! तुमची तटस्थ वृत्ती पुढील गाण्यातून प्रतिबिंबित होते -

हम है राही प्यार के, हम से कुछ ना बोलिये
जो भी प्यार से मिला, हम उसी के हो लिये

दर्द भी हमें क़ुबूल, चैन भी हमें क़ुबूल
हमनें हर तरह के फूल, हार में पिरो लिये

धूप थी नसीब में, तो धूप में लिया है दम
चाँदनी मिली तो हम, चाँदनी में सो लिये

दिल पे आसरा किये, हम तो बस यूँहीं जिये
एक कदम पे हँस लिये, एक कदम पे रो लिये

राह में पड़ें हैं हम, कबसे आप की क़सम
देखिये तो कम से कम, बोलिये ना बोलिये

मजरुहनी ’लाजवंती’साठी हे सुंदर गाणे लिहिले -

कोई आया - धडकन कहती है
धीरे से पलकों की ये गिरती उठती चिलमन कहती है

होने लगी किसी आहट की गुलकारियाँ
परवाने बनके उड़ी दिल की चिन्गारियाँ
झूम गया झिलमिलता जिया
कोई आया, कोई आया - धड़कन कहती है

चाँद हँसा लेके दर्पण मेरे सामने
घबराके मैं लट उलझी लगी थामने
छेड़ गयी मुझे चंचल हवा
कोई आया, कोई आया - धड़कन कहती है

आ ही गया मीठी मीठी सी उल्झन लिये
खो ही गयी मैं तो शरमाती चितवन लिये
गोरे बदन से पसीना बहा
कोई आया, कोई आया - धड़कन कहती है

त्यांच्या कल्पनाशक्तीचे आणखी एक उत्तम उदाहरण म्हणजे ’चलती का नाम गाडी’मधील हे गीत. तीन मिनिटांच्या ह्या गाण्यातून त्यांनी एक अप्रतिम संदेश दिला आहे.

बाबू समझो इशारे, हौरन पुकारे, पम पम पम
यहाँ चलती को गाड़ी कहते हैं प्यारे, पम पम पम !

सौ बातों की एक बात यही है
क्या भला तो क्या बुरा, कामयाबी में ज़िंदगी है
टूटी-फूटी सही चल जाए ठी है
सच्ची-झूठी सही चल जाए ठीक है
आड़ी-तिरछी चला-चला के झूम !
बाज़ू, बाबू..

इतनी सी बात न समझा ज़माना
आदमी जो चलता रहे तो मिल जाए हर ख़ज़ाना

शोहरत है चीज़ क्या चलने का नाम है
इज़्ज़त है चीज़ क्या चलने का नाम है
आड़ी-तिरछी चला-चला के झूम !
बाज़ू, बाबू..

हिलमिल के चलना यूँ ही साथी
अरे बंद मुट्ठी लाख की और खुले तो प्यारे ख़ाक की !
मुश्किल जो आ पड़े ठोकर से टाल दे
परबत भी हो खड़े फिर मिल के टाल दे
जो समझा ये उसी की मची धूम
बाज़ू, बाबू..!

पुढील शेराच्या दोन ओळी मजरुह यांच्या (सर्वांत जास्त प्रसिध्द ओळी असू शकतील) व्यक्तिमत्त्वाची ओळख पटवतात -

मैं अकेला ही चला था जानिब-ए-मंज़िल मगर
लोग साथ आते गए और कारवाँ बनता गया

मजरुह यांनी वेगवेगळ्या संगीतकारांसाठी लिहिलेल्या गीतांपैकी थोडीशी गाणी प्रातिनिधिक स्वरुपात पुढे दिली आहेत -

Song	Film	Singer
For Naushad:		
Jab dil hi toot gaya	Shahjahan	KL Saigal
Gham diye mustaqil	Shahjahan	KL Saigal
Utthaye ja unke sitam	Andaz	Lata
Koi mere dil mein khushi	Andaz	Lata
Tu kahe agar jeevan bhar	Andaz	Mukesh
Yeh kaun aaya roshan ho gayee	Saathi	Lata
For Madan Mohan:		
Tujhe kya sunaaoon main dilruba	Aakhri Dao	Rafi
Humsafar saath apna chhod chale	Aakhri Dao	Rafi & Asha
Hum hain mata-e-koocha-o-baazaar	Dastak	Lata
Baiyaan na dharo	Dastak	Lata

Song	Film	Singer
Teri ankhon ke siwa duniya mein	Chirag	Lata or Rafi
Woh jo milte the kabhi humse deewaanon	Akeli Mat Jaiyo	Lata

For OP Nayyar:

Song	Film	Singer
Aye dil aye deewaane	Baaz	Geeta Roy
Mujhe dekho hasrat ki tasweer hoon main	Baaz	Talat
Babuji dheere chalna	Aar Paar	Geeta Dutt
Hoon abhi main jawaan aye dil	Aar Paar	Geeta Dutt
Man more ga, jhoomke	Mangu	Asha
Dil par hua ayesa jaadoo	Mr & Mrs 55	Rafi
Jaane kahaan mera jigar gaya ji	Mr & Mrs 55	Rafi & Geeta
Thoda sa dil lagake dekh	Musafirkhana	Rafi, Shamshad
Boojh mera kya naam re	CID	Shamshad
Jaata kahaan hai deewaane	CID	Geeta Dutt
O Mr Banjo ishaara to samjho	Hum Sab Chor Hain	Rafi & Asha
Tukde hain mere dilke	Mere Sanam	Rafi
Pukaarta chala hoon main	Mere Sanam	Rafi
Humne to dilko aapke qadmon	Mere Sanam	Rafi & Asha
Jaaeeye aap kahaan jayenge	Mere Sanam	Asha
Jawaniya yeh mast mast	Tumsa Nahin Dekha	Rafi
Main kho gaya yaheen kahin	12 O 'Clock	Rafi
Tum jo hue mere humsafar	12 O'Clock	Rafi & Geeta
Surma mera nirala	Kabhi Andhera Kabhi Ujala	Kishore

For SD Burman:

Song	Film	Singer
Hum hain raahi pyaar ke	Nao Do Gyarah	Kishore
Ankhon mein kya ji?	Nao Do Gyarah	Kishore, Asha
Ik ladki bheegi bhaagisi	Chalti Ka Naam Gaadi	Kishore
Haal kaisa hai janaab ka?	Chalti Ka Naam Gaadi	Kishore, Asha
Panchh rupaiya barah aana	Chalti Ka Naam Gaadi	Kishore, Asha
Hum bekhudi mein tumko	Kala Pani	Rafi

Song	Film	Singer
Achha ji main haari chalo	Kala Pani	Asha & Rafi
Hai apna dil to awara	Solva Saal	Hemant
Bachpan ke din bhi kya din the	Sujata	Geeta, Asha
Kaali ghata chhaye mora jiya	Sujata	Asha
Deewaana mastana hua dil	Bambai Ka Babu	Rafi, Asha
Saathi na koi manzil	Bambai Ka Babu	Rafi
Chal ri sajni ab kya sochhe	Bambai Ka Babu	Mukesh, chorus
Aye kaash chalte milke	Manzil	Manna Dey, Asha
Na tum humen jaano	Baat Ek Raat Ki	Hemant or Suman
Kahin bekhayal hoke, yoonhi	Teen Deviyan	Rafi
Are yaar meri tum bhi ho ghazab	Teen Deviyan	Kishore, Asha
Khwab ho tum ya koi haqeeqat	Teen Deviyan	Kishore, chorus
Raat akeli hai	Jewel Thief	Asha
Honthon pe ayesi baat	Jewel Thief	Lata, Bhupinder

For Roshan:

Kabhi to milegi, kahin to milegi	Aarti	Lata
Ab kya misaal doon main tumhare shabab	Aarti	Rafi
Aapne yaad dilaya to	Aarti	Rafi & Lata
Dil jo na keh saka, wohi raaz-e-dil	Bheegi Raat	Rafi/Lata
Rehte the kabhi jinke dilmein	Mamta	Lata
Chhupa lo yoon dilmein pyaar mera	Mamta	Hemant & Lata

For Ravi:

Yeh rang na chhootega, ulfat ki nishani hai	China Town	Asha, Rafi
Baar baar dekho hazaar baar dekho	China Town	Rafi
Hum to muhabbat karega	Dilli Ka Thug	Kishore
Yeh hawa yeh nadi ka kinara	Ghar Sansar	Manna Dey, Asha, chorus

For Salil Chowdhary:

Tasweer teri dilmein	Maya	Rafi & Lata

Song	Film	Singer
Koi sone ke dilwala	Maya	Rafi
Ja re, ja re ud ja re panchhi	Maya	Lata
Aye dil kahaan teri manzil	Maya	Lata or Dwijen Mukherji

For RD Burman:

Deewana mujh sa nahin is ambar ke neeche	Teesri Manzil	Rafi
O mere sona re	Teesri Manzil	Asha & Rafi
Tum bin jaaoon kahaan	Pyar Ka Mausam	Rafi/Kishore

And many many dozens of good songs for Pancham in the '70s and later.

For Kishore Kumar (as composer):

Thandi hawa yeh chaandni suhani	Jhumroo	Kishore
Babu aana sunte jaana	Jhumroo	Kishore, Asha
Koi humdum na raha	Jhumroo	Kishore

For Chitragupt:

Laagi chhoote na ab to sanam	Kali Topi Lal Rumal	Lata or Rafi
Dekho mausam kya bahaar hai	Opera House	Lata & Mukesh
Agar sunle to ik naghma	Ek Raaz	Kishore
Chhedo na meri zulfen	Ganga Ki Lehren	Lata, Kishore
Daghabaaz ho baanke piya	Burma Road	Lata & Usha M.

For L-P:

Mera to jo bhi qadam hai	Dosti	Rafi
Koi jab raah na paye	Dosti	Rafi
Jaane walo zara	Dosti	Rafi
Patthar ke sanam	Patthar Ke Sanam	Rafi
Hui shaam unka khayal aa gaya	Mere Humdum Mere Dost	Rafi
Udke pawan ke	Shagird	Lata

आणि इतर काही संगीतकारांसाठीची त्यांची गाणी (काही विशेष अनुक्रम न ठेवता) :

For Usha Khanna, Hum aur tum aur yeh sama, in Dil Deke Dekho (Rafi) and Dheero chalo more sainya, in Flat No. 9 (Lata).

For Khayyam, Theheriye hosh mein aa loon, in Muhabbat Isko Kehte Hain (Rafi & Suman), as well as Sham-e-gham ki qasam, in Footpath (Talat). For Jamal Sen, Aansoo to nahin hain ankhon mein, in Daera (Talat). For Hemant, Sanwle salone aye din bahaar ke, in Ek Hi Raasta (Lata & Hemant). For Mukul Roy, Hai yeh duniya kaunsi aye dil, in Sailaab (Hemant or Geeta). For N. Datta, Laal laal gaal, in Mr. X (Rafi). For Anil Biswas, Door hote nahin jo dilmein, in Waris (Talat & Suraiya). For Vasant Desai, Tera khat leke sanam paon kahin, in Ardhangini (Lata). For S. Madan, Yeh raat yeh fizaen, in Batwara (Asha & Rafi).

आणि लक्षात ठेवा की त्यांच्या अनेक अप्रतिम गाण्यांपैकी ही थोडीशीच गाणी उदाहरणादाखल दिली आहेत.

(समाप्त)

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून.)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least. "Yesterday's Melodies Today's Memories" is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was “Musical Moments From Hindi Films”, which celebrated 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author next wrote another music book called “Romancing The Song”, which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

After that, he wrote a third of the biography of the santoor maestro Pandit Shiv Kumar Sharma, outlining in some details the great musician’s role in Hindi cinema, both as an instrumentalist and a composer.

His latest book “Talat Mahmood, The Velvet Voice” was released in May 2015. To buy his books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com